

הקשר שכל כך קשה לנו לקבל:

ההרעה המתמשכת במצבם הכלכלי של ערביי מזרח־ישראלים כסיבה מרכזית לפרוץ גל הטרור הנוכחי

עמית אפרתי

מאמר זה בוחן את הגורם הכלכלי העומד בבסיס גל הטרור הנוכחי, זאת תוך ניסיון לעמוד על הקשר בין התמורות הסוציו־אקונומיות שהתרחשו בשכונות מזרח־ישראלים מאז החלה בניית גדר ההפרדה, לבין היקף ההשתתפות של תושביהן במעגל האלימות. נמצא כי ההשלכות הכלכליות השליליות שיצרה גדר ההפרדה לצד התשתית ההשכלתית הירודה והיצע העבודה המוגבל בשכונות מזרח־ישראלים – אלה מדכאים כל אפשרות לפיתוח השכלתי, תעסוקתי ואישי של תושביהן. מחסום זה מתבטא בתחושת תסכול והזנחה מתמשכת שחודרת לתודעתם של צעירי המקום, החשים שבמציאות הקיימת "אין להם יותר מה להפסיד". כדי להתמודד עם הסוגיה גובשו המלצות המתמקדות בשיפור התשתית ההשכלתית והתעסוקתית בשכונות אלה, במטרה לנטוע בדל אמיתי של תקווה בתושביהן, לאפשר להם לחיות ולהתפרנס בכבוד ולייצר באופן טבעי "מחיר הפסד" משמעותי שייגבה מהם בגין השתתפות במעגל האלימות.

מילות מפתח: ישראל, פלסטינים, מזרח־ישראלים, מצב כלכלי, כלכלה ושלום.

עמית אפרתי הוא בוגר תואר שני במחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית, בירושלים, וחוקר בתחום יחסי ישראל-פלסטינים. המחבר מודה לתא"ל (במיל') שלמה ברום על הערותיו.

רקע

"מה אכפת לי מהר הבית?", נאנח עלי עווסאת, תושב מזרח-ירושלים. "מצידי שהיהודים ייקחו אותו. כולם שקרנים. מה שחשוב לי זה מה שיהיה לי בכיס. לאנשים במזרח-העיר אין עבודה, אין שכר הולם. זו הבעיה וזה מה שמביא לייאוש".¹ על אף שגישתו של עווסאת איננה מאפיינת את השיח האסלאמי-לאומי המתלהם, המודגש ברשתות החברתיות ובתקשורת הפלסטינית, היא בהחלט עשויה ללמד על שורשיו העמוקים של גל הטרור הנוכחי הנובע בעיקר מייאוש מתמשך, ממצב כלכלי דועך ומהבנת הצעירים הפלסטינים כי כל הדרכים חסומות בפניהם. עם זאת, ההיבטים הכלכליים של גל טרור זה כמעט אינם מוזכרים בשיח הציבורי בישראל, הנוטה לאפיינו כמלחמת דת אסלאמית, חשוכה ודאע"שיסטית, שבה משתתף "שבאב" פלסטיני המקדש את המוות ורואה את העולם באופן שונה.² עם זאת, בחינת מאפייניהם של מבצעי הפיגועים בישראל בעת האחרונה מעלה דווקא פרופיל חילוני, צעיר, חסר השכלה ונטול כל השתייכות ארגונית.

ההיבטים הכלכליים של גל הטרור הנוכחי באים לידי ביטוי בסקר שנערך בחודש מארס 2016 בקרב צעירים פלסטינים מהגדה המערבית, ממזרח-ירושלים ומרצועת עזה. מהסקר עולה כי האחוז הגבוה ביותר מתוכם (33.8%) גורס כי גל הטרור שפרץ בשלהי 2015 נובע בעיקר מתסכולם של צעירים פלסטינים רבים ממצבם הכלכלי.³ ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם העובדה שלפחות 75% מהפיגועים שבוצעו בתחומי הקו הירוק מאז ספטמבר 2016 נעשו על ידי צעירים בני 16–22 המתגוררים בשכונות מזרח-ירושלים, בדגש על

השכונות שבהן המצב הסוציו-אקונומי הוא הירוד ביותר.⁴ מעל כולן בולטת שכונת ג'בל מוכבר, אחת מהשכונות העניות ביותר במזרח-ירושלים ובישראל כולה, אשר תשעה מתושביה ביצעו בין ספטמבר 2015 למאי 2016 פיגועים משמעותיים שבהם נפצע לפחות ישראלי אחד באורח בינוני ומעלה, זאת מתוך 28 פיגועים המאופיינים באופן דומה, שבוצעו על ידי תושבי שכונות מזרח-ירושלים בתקופת זמן זו. יצוין כי בפיגועים שביצעו תושבי ג'בל מוכבר נרצחו ארבעה ישראלים, ושבעה נוספים נפצעו באורח בינוני-קשה. בהקשר זה בולטות שתי שכונות נוספות שמעמדן הסוציו-אקונומי הוא מהנמוכים ביותר באזור ובמדינה, בית-חנינא וצור באהר, שמהן יצאו חמישה

שורשיו העמוקים של גל הטרור הנוכחי נובעים בעיקר מייאוש מתמשך, ממצב כלכלי דועך ומהבנת הצעירים הפלסטינים כי כל הדרכים חסומות בפניהם, בעוד השיח הציבורי בישראל נוטה לאפיינו כמלחמת דת אסלאמית, חשוכה ודאע"שיסטית

ושישה מפגעים, בהתאמה. מנגד, לא היה ולו מפגע אחד אשר יצא משכונות מזרח-ירושלים שמעמדן הסוציו-אקונומי נחשב לגבוה ביחס לשכונות האזור, כדוגמת שיח' ג'ראח ובאב א-זהרה. אולם, למרות נתונים דומים היכולים להצביע על הקשר

בין הרעת המצב הכלכלי בשכונות מזרח-ירושלים לבין מספר המפגעים הרב היוצא מקרבן, לא פעם נשמעת הטענה התולה מספר זה בחופש התנועה היחסי שתושבי השכונות זוכים לו בהשוואה לתושבי הגדה המערבית, וכן בקרבתם הפיזית לשינוי הנתפס במדיניות הישראלית בהר הבית.⁵ עם זאת, מאחר שמאז ומתמיד נהנו תושבי מזרח-ירושלים מחופש תנועה גבוה למערב-העיר ולשטחי מדינת ישראל, והיות שאין חדש במדיניות הישראלית בהר הבית, טענה זו אינה יכול להסביר מדוע נרשמה עלייה משמעותית במעורבותם של אלה במעגל האלימות דווקא בתקופה זו. בנוסף, טענה זו אינה מסבירה מדוע תושבי שכונות מזרח-ירושלים העניות יותר הם אלה שנוטים להשתתף במעגל הטרור בשיעורים גבוהים, ולא תושבי השכונות ה"מבוססות" יותר.

באופן כללי, מצבם הכלכלי הדועך של תושבי שכונות מזרח-ירושלים, כ-320,000 בני-אדם,⁶ נובע בעיקר ממאפייניהם התעסוקתיים. על אף ששיעור השתתפותם של הגברים המזרח-ירושלמים בכוח העבודה בגילאי העבודה העיקריים גבוה באופן יחסי לזה של מקביליהם היהודים (82% לעומת 72%),⁷ לא "הכמות" היא הקובעת במקרה זה, אלא דווקא ה"איכות" הירודה של תעסוקתם. במציאות היום-יומית מתפרנסים רוב תושבי השכונות ממשורות חלקיות, בלתי מקצועיות ובשוק עבודה מצומצם, שבו הביקוש לעבודה עולה בהרבה על ההיצע – דבר הדוחק מטה את תנאי העסקתם ואת משכורותיהם. מאפייני תעסוקה אלה, לצד ההזנחה המתמשכת של הרשויות העירוניות על רקע הסכסוך הפוליטי, הזניקו בצורה משמעותית את שיעור המשפחות הערביות במזרח-ירושלים החיות מתחת לקו העוני ל-77% (בהשוואה ל-64% בשנת 2006), וכן הובילו לעוני של 84% מקרב כלל ילדי האזור.⁸ לכך מתווספת איכותם הירודה של מוסדות ההשכלה, התעסוקה והרווחה המקומיים, המשפיעה על אפשרויות ההתקדמות וההתפתחות של צעירי השכונות בעתיד. גורמים אלה יוצרים ייאוש כבד בקרב האוכלוסייה המקומית ומהווים קרקע מוצקה להקצנה דתית, לתחושת השפלה וקיפוח ולהנחת מוצא כי "אין יותר מה להפסיד".

הסיבות לדעיכה במצבם הכלכלי של ערביי מזרח-ירושלים

תחילת ההחמרה ההדרגתית במצבם הכלכלי של ערביי מזרח-ירושלים נרשמה בשנת 2002, עת החלה ממשלת ישראל בבניית גדר ההפרדה שניתקה את שכונות מזרח-ירושלים מהיישובים הפלסטיניים שמסביב לעיר ומהגדה המערבית. עבור תושבי השכונות, שנהגו לעסוק בעיקר במלונאות ומסעדות (25%), בחינוך (19%) ובמתן שירותים כלליים (19%),⁹ הנחית ניתוק זה מכה אנושה במספר היבטים. ראשית, מדיניות המחסומים המחמירה הקשתה את הגישה לשכונותיהם והובילה לירידה חדה בתיירות ובמספר המבקרים מבית ומחוץ, בעיקר תושבי הגדה המערבית והיישובים

הפלסטיניים הסמוכים לירושלים, שנהגו לפקוד את השווקים ואת מוסדות החינוך, הבריאות והרווחה במזרח-ירושלים. העדפתם של אלה לצורך ולקבל שירותים באזורים שאינם דורשים מעבר של מחסומים העלתה את מעמדן של ערי הגדה כגון רמאללה מחד גיסא, והותירה את בעלי המלונות, הסוחרים ונותני השירותים בשכונות מזרח-ירושלים מחוסרי עבודה מאידך גיסא. בכיוון השני פגעה גדר ההפרדה בגישתם של תושבי השכונות למקורות תעסוקה, השכלה ורווחה בגדה המערבית. ההמתנה הארוכה במחסומים, הנובעת בעיקר מעיכובים בלתי צפויים ומסגירות פתאומיות, הובילה לפגיעה מהותית בחייהם הפרטיים ובאפשרויותיהם. לדוגמה, נסיעה משכונות מזרח-ירושלים לרמאללה, שבה מקורות תעסוקה ומסחר רבים, או לביר-זית ובית-לחם, שבהן מוסדות השכלה מפותחים, נמשכת כיום כשעתיים לכל כיוון, זאת למרות המרחק הקצר ביניהן. מדיניות המחסומים אף העלתה את הבירוקרטיה והסרבול הכרוכים ביצוא המזרח-ירושלמי לגדה המערבית – סרבול המייקר את הסחורות המיוצרות בשכונות אלה, מפחית את כדאיות המסחר עימן ומרתיע אנשי עסקים מהקמת מיזמים עסקיים בהן.

על המציאות התעסוקתית העכורה שנוצרה ממשיכה להעיב מערכת החינוך המקומית, המוחלשת באופן משמעותי בהיבט התשתיתי והאיכותי. במערכת החינוך המזרח-ירושלמית, שבה לומדים כ-100,000 תלמידים, פועלים שלושה סוגי מוסדות חינוך: עירוניים-רשמיים, מוכרים שאינם רשמיים ופרטיים. השוני המהותי בין הסוג הראשון לבין השניים האחרים הוא שבבתי הספר העירוניים-רשמיים נלמדת השפה העברית כמקצוע חובה, והתוכן המועבר בספרי הלימוד הנלמדים בהם נמצא באופן קבוע בפיקוח העירייה.¹⁰ עם זאת, בשל המחסור החמור במספר כיתות הלימוד במוסדות החינוך העירוניים-רשמיים, "זוכים" ללמוד בהם 43% בלבד מקרב התלמידים המקומיים בגילאי בית-ספר יסודי, זאת כש-57,000 התלמידים בגילאים המקבילים שעבורם "לא נותרו כיסאות פנויים" נאלצים לרכוש השכלה במוסדות חינוך שאינם בפיקוח.¹¹ כך או כך, יודגש כי מוסדות החינוך העירוניים-רשמיים, שעלותם נמוכה באופן משמעותי, נתפסים על ידי המקומיים כלא-איכותיים וכמוזנחים, ולכן לומדים בהם בעיקר בני השכבות המוחלשות ביותר. המחסור החמור בכיתות הלימוד במוסדות החינוך במזרח-ירושלים אינו מסתכם בבתי הספר היסודיים. לראיה, כ-30% מהתלמידים הצולחים את בתי הספר הללו נושרים באופן אוטומטי מפאת מחסור ב"מקומות ישיבה" במערכת החינוך העל-יסודית. לכך מצטרפים שיעורי נשירה נוספים של תלמידי כיתות י' (16%), י"א (26%) ו-י"ב (33%), ומכך עולה שקרוב למחצית מתלמידי השכונות אינם משלימים 12 שנות לימוד.¹²

בהסתמך על הנתונים לעיל ועל הקשרים בין רמת השכלה לבין התפתחות תעסוקתית וכלכלית, ובין אי-היכולת להתפתח ולהתפרנס לבין פנייה לאלימות

ופשע – אין זה מפתיע כי כלל המפגעים המזרח-ירושלמים שביצעו מאז סתיו 2015 פיגועים משמעותיים, שבהם נפצע לפחות ישראלי אחד באורח בינוני ומעלה, הם חסרי השכלה אקדמית. יצוין כי גם עתידם של כ-60%¹³ מקרב תלמידי כיתות י"ב בשכונות מזרח-ירושלים הצולחים את מבחני הבגרות המקומיים אינו מזהיר. העובדה שמוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל אינם מכירים בתעודות הבגרות הנרכשות במסגרת תוכנית הלימודים הפלסטינית (תווג'יה), הנלמדת ב-172 מתוך כ-180 מוסדות חינוך מקומיים,¹⁴ מובילה לכך שבעלי תעודות הבגרות ממזרח-ירושלים נדחים פעם אחר פעם ואינם מתקבלים למוסדות אלה, אלא אם עברו מבחנים ייעודיים. במציאות זו נאלצים זכאי תעודת התווג'יה המעוניינים לרכוש השכלה גבוהה לנדוד לגדה המערבית או למדינות ערב, מקומות שבהם תעודה זו מוכרת, ותהליך זה כרוך בהוצאה כלכלית משמעותית. יצוין כי גם לאחר שרכשו תואר אקדמי הם מתקשים מאוד להשתלב בשוק העבודה הישראלי, שאינו מכיר בהשכלתם ודורש מהם לעבור מבחנים נוספים. לפיכך, מלבד הגירה לחו"ל עומדת בפני רובם וכן בפני הנושאים ממערכת החינוך המקומית אפשרות יחידה בדמות העסקה בשוק העבודה הישראלי במקצועות לא מיומנים. זאת, כאמור, עקב סרבול גישתם לגדה המערבית ובהתחשב באזורים המצומצמים לתעשייה שנותרו בשכונותיהם, ואשר אינם יכולים להכיל את הביקוש הרב לעבודה מקרב האוכלוסייה המקומית.

על אף האמור לעיל, ולמרות ששוק העבודה הישראלי הפך למפלט התעסוקתי האחרון של תושבי שכונות מזרח-ירושלים, גם בעת פנייתם אליו הם נתקלים בחומות משמעותיות. ראשית, העובדה שבמרבית ממוסדות החינוך במזרח-ירושלים לא נלמדת השפה העברית ברמה ראויה – בין אם כמקצוע חובה או בחירה – פוגעת מאוד ביכולתם של צעירי השכונות להשתלב בו. בנוסף, מחיר

העסקתם הזול יותר של הפלסטינים מהגדה המערבית והאינטרס הישראלי במתן אשרות עבודה לטובת העסקתם של עובדים פלסטינים הובילו לתחרות אבודה מראש על מקומות העבודה הבלתי מיומנת בשוק העבודה הישראלי בין ערביי מזרח-ירושלים לבין פלסטינים מהגדה המערבית. במצב זה נותרו רוב ערביי מזרח-ירושלים לעבוד בתוך שכונותיהם במשרות חלקיות ומוגבלות כזבנים בחנויות וכעובדים בענפי התעשייה והבנייה. תהליך זה מאפשר להבין מדוע אחוז גבוה כל כך מתושבי מזרח-ירושלים חי

העובדה שבמרבית ממוסדות החינוך במזרח-ירושלים לא נלמדת השפה העברית ברמה ראויה פוגעת מאוד ביכולתם של צעירי השכונות להשתלב בשוק העבודה בישראל

מתחת לקו העוני, וכן מדוע כ-8,500 ילדים מאותן שכונות הוגדרו כילדים בסיכון. על אף נתונים אלה ולמרות ש-37% מהמטופלים בלשכות הרווחה בירושלים הם תושבי מזרח-העיר, בשכונות מזרח-ירושלים פועלות חמש לשכות רווחה בלבד,

שבהן 88 עובדות סוציאליות, זאת בהשוואה ל-22 לשכות רווחה הפועלות במערב העיר, ובהן 300 עובדות סוציאליות.¹⁵ לפיכך, אין זה מפתיע שמעל 800 משפחות במזרח-ירושלים שהגישו בקשה לקבלת טיפול סוציאלי עודן ממתונות לכך. המציאות המתוארת לעיל מולידה תהליך תלת-שלבי הנעשה נפוץ בקרב הצעירים המזרח-ירושלמים. ראשית, הם שואבים את תחושות התסכול, הקיפוח וההזנחה המתמשכת של הוריהם. שנית, ועל סמך אפשרויותיהם המוגבלות, הם מחשבים את עתידם התעסוקתי הדומה. שלישית, מתגבשת בקרבם ההבנה כי לא נותר להם דבר להפסיד, וזו באה לידי ביטוי במצב הביטחוני הרעוע בבירה.

"סיפורן של שתי שכונות"

על אף שמצבן הכלכלי של כל שכונות מזרח-ירושלים אינו טוב, השוואה בין שתי שכונות, ג'בל מוכבר ובאב א-זהרה, ממחישה בצורה בהירה את הקשר בין התנאים הסוציו-אקונומיים הקיימים בשכונה מסוימת לבין השתתפות תושביה במעגל הטרור בעשרת החודשים האחרונים.

ג'בל מוכבר

שכונת ג'בל מוכבר, המהווה את חלקו המערבי של הכפר הפלסטיני המקורי א-סוואחרה, שוכנת בחלק הדרומי של מזרח-ירושלים ומונה כ-30,000 תושבים.¹⁶ שכונה זו, קיבלה את זהותה עם סיום מלחמת ששת הימים, עת חולק הכפר א-סוואחרה המקורי לשני חלקים: החלק המערבי סופח לשטח המוניציפלי של ירושלים ותושביו קיבלו תעודות זהות כחולות, והחלק המזרחי נותר מחוץ לשטח העירוני ותושביו קיבלו תעודות זהות כתומות. חלוקה זו בוצעה למרות שבמקרים רבים התגוררו בני אותה משפחה בשני צידי הכפר. יצוין כי עד לבנייתה של גדר ההפרדה הייתה הגישה בין שני חלקי הכפר נוחה באופן יחסי, ולא פגעה בשגרת חיי התושבים. אולם, מכיוון שגדר ההפרדה נבנתה בדרך כלל על תוואי הסיפוח משנת 1967, מהווה הגדר חוצץ של ממש בין שני חלקי הכפר. בנוסף, גדר ההפרדה חוצצת גם בין חלקיהן המקוריים של שתי שכונות ערביות נוספות במזרח-ירושלים, צור באהר ובית-חנינא. אחת הבעיות המרכזיות והייחודיות של שכונת ג'בל מוכבר היא רמת התשתיות התחבורתיות הרעועות בה, לרבות הגישה הבלעדית למוסדות החינוך ולבתי התושבים, אשר עקב הזנחת העירייה נסללו באופן לא מיומן ומסוכן בידי תושבי השכונה. מצב התשתיות הרעוע בשכונה אינו מסתכם בכך. לבתים רבים בשכונה אין חיבור תקני למים או למערכות הביוב והחשמל העירוניות, ול-19.9% בלבד יש חיבור זמין לאינטרנט.¹⁷ באשר למערכת החינוך, בשכונה פועלים 20 בתי ספר הסובלים מצפיפות גבוהה וממחסור בכיתות לימוד, כך שמתוך 183 כיתות לימוד בשכונה, תשע פועלות במקלטים, 22 במבני מגורים

ושלוש בקרוונים שהוצבו בחצרות בתי ספר.¹⁸ באשר לתעסוקה, כ-77% מתושבי השכונה עובדים בשוק העבודה הישראלי, רובם בעבודות לא מיומנות, והיתר עצמאים וסוחרים.¹⁹ לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) המבוססים על מפקד האוכלוסין לשנת 2008, משכורתו הממוצעת של עובד בשכונה היא 1,603 ₪, וכ-53% מבעלי ההכנסה בשכונה משתכרים מתחת לשכר המינימום. עוד עולה כי שכונת ג'בל מוכבר מדורגת באשכול 2 מבחינת אפיון חברתי-כלכלי (1) הוא הנמוך ביותר ו-20 הוא הגבוה ביותר), וכן במקום ה-150 מתוך 153 אזורים סטטיסטיים בירושלים. בפרספקטיבה ארצית מדורגת השכונה במקום ה-1,608 מתוך 1,616 אזורים סטטיסטיים בישראל.²⁰

כאמור לעיל, מספר המפגעים שיצאו מקרב תושבי שכונת ג'בל מוכבר בגל הטרור הנוכחי הוא המספר הגבוה ביותר מבין שכונות מזרח-ירושלים (9), זאת לרבות שני המפגעים שביצעו את הפיגוע באוטובוס קו 78 של חברת 'אגד' בשכונת ארמון הנציב ב-13 באוקטובר 2015 שבו נרצחו שלושה ישראלים, וכן המפגע טכנאי חברת 'בזק', שביצע את פיגוע הדריסה באותו יום ממש, שבו נרצח ישראלי נוסף. יצוין, כי מפגע זה הוא בן-דודם של שני תושבי שכונה נוספים שביצעו את הפיגוע בבית הכנסת בשכונת הר נוף בשנת 2014, שבו נרצחו שישה יהודים. בנוסף, ומסקירת 740 התיקים הפליליים שנפתחו במהלך שנת 2015 לתושבי מזרח-ירושלים בגין עבירות ביטחוניות שכללו בין היתר החזקת נשק שלא כדיון, יידויי אבנים ובקבוקי תבערה, עולה כי 125 מתוכם נפתחו לתושבי שכונת ג'בל מוכבר (17%), בעוד אוכלוסיית השכונה מהווה פחות מ-10% מכלל תושבי מזרח-ירושלים.²¹ עוד עולה מסקירת התיקים הפליליים שצוינו לעיל, כי 42.5% מהם נפתחו לתושבי שלוש השכונות ג'בל מוכבר, בית-חנינא וצור באהר – שכונות שבהן יצרה גדר ההפרדה חוצץ של ממש בין חלקיהן המקוריים, זאת בעוד מספר התושבים בהן מהווה פחות מ-20% מכלל תושבי מזרח-ירושלים. לבסוף, לא ניתן להתעלם מכך ש-62.5% מהתיקים הללו נפתחו בשנה החולפת לתושבי השכונות המזרח-ירושלמיות שאופיינו באשכול 2 מבחינה חברתית-כלכלית.

באב אֶזְהֶרָה

שכונת באב אֶזְהֶרָה שוכנת בחלקה הצפוני של העיר העתיקה, בין שער שכם ושער הפרחים, ומונה כ-3,500 תושבים.²² שכונה זו, שהייתה לאחת השכונות הערביות הראשונות מחוץ לחומת ירושלים, הפכה מאז שנת 1948 למרכז העסקי והמסחרי במזרח-העיר, שבו שוכנים סניפי הבנקים המרכזיים והמסעדות. בסביבת השכונה פועלים 13 בתי ספר, כולם עירוניים-רשמיים, ומספר התלמידים הממוצע בהם בכיתה הוא 25 (הנמוך ביותר במזרח-ירושלים). לפיכך, לא מפתיע כי ל-46.8% מתושבי השכונה יש תואר אקדמי (האחוז הגבוה ביותר מקרב שכונות מזרח-ירושלים).²³

על פי נתוני הלמ"ס מדורגת השכונה באשכול 5 מבחינת אפיון חברתי-כלכלי. כמו כן, מתוך 153 אזורים סטטיסטיים בירושלים ממוקמת השכונה במקום ה-106, ודרגת העוני שלה היא בינונית בלבד. בדירוג הישראלי הכללי מדורגת השכונה במקום ה-1,336 מתוך 1,616 אזורים סטטיסטיים. בנוסף, ההכנסה החודשית הממוצעת לנפש בשכונה היא 2,089 ₪ (59% מתחת לשכר המינימום), ול-48.6% מתושביה יש גישה לאינטרנט.²⁴

בהשוואה בין שתי השכונות ניתן להבחין שמצבה הסוציו-אקונומי של שכונת באב אזהרה טוב בהרבה ממצבה של ג'בל מוכבר. המשכורת הממוצעת בה גבוהה ב-33%, יש בה 28.7% יותר בעלי חיבור לאינטרנט ו-38% יותר בעלי תואר אקדמי. שוני מהותי נוסף ובולט בין שתי השכונות הוא כי בניגוד לשכונת ג'בל מוכבר, מאז פרוץ גל האלימות ב-2015 לא היה ולו מפגע אחד שיצא משכונת באב אזהרה. כמו כן נפתחו עבור תושבי השכונה 13 תיקים פליליים על רקע ביטחוני (1.7% מכלל התיקים) – מספר הנמוך מאחוז אוכלוסיית השכונה כחלק מכלל האוכלוסייה המזרח-ירושלמית.

ניסיונות לשפר את המצב

לאחר שנים רבות של הזנחה השיקה ממשלת ישראל בשנת 2014 תוכנית חומש לירושלים המזרחית, בתקציב כולל של כ-300 מיליון ₪. באופן לא מפתיע הצדיקו אדריכלי התוכנית כבר אז את השקתה, "מתוך תפיסה שקיים קשר הדוק בין היקף ורמת האלימות של תושבים ממזרח-ירושלים לבין רמת החיים בשכונות מזרח-העיר".²⁵ מלבד העובדה ששני שליש בלבד מהסכום האמור הוקצה לבסוף לטובת שיפור התשתיות המקומיות, הבעיה העיקרית בתוכנית זו הייתה שהתקציבים בה לא הושקעו בהכרח ברווחת התושבים. כך למשל, 18 מיליון ₪, כ-38% מהתקציב שיועד לפיתוח מוסדות החינוך, הוקצו לטובת הגדלת מספר מסיימי בחינות הבגרות הישראליות, זאת במציאות שבה 4% בלבד ממוסדות החינוך המזרח-ירושלמים מלמדים על פי תוכנית הלימודים הישראלית. בנוסף, וכדי להתמודד עם רמת העברית היורודה של תושבי מזרח-ירושלים, הקצתה הממשלה סכום זניח של כארבעה מיליון ₪ למיסוד תוכנית לתגבור לימודי העברית בבתי הספר המקומיים.²⁶ כמו כן השקיעה הממשלה סכום מינורי של כחמישה מיליון ₪ בטיפול בבעיית הנגירה של תלמידי השכונות, 11 מיליון ₪ פחות מהסכום שביקש מנהל החינוך של העירייה להשקיע לצורך התמודדות עם התופעה,²⁷ וזאת תוך התעלמות מוחלטת כמעט מהצורך הדחוף בבניית בתי ספר עירוניים חדשים, שהמחסור בהם מהווה אחד משורשיה המרכזיים של תופעת הנגירה. במקום להשקיע תקציבים בהקמת מרכזי מסחר לאוכלוסייה המקומית, צעד שיכול היה "להעסיק" רבים מקרבה לטווח הארוך, העדיפה הממשלה להשקיע כ-100 מיליון ₪ בהגברת הביטחון בשכונות

מזרח־ירושלים במסגרת תוכנית החומש, וכ־85 מיליון ₪ נוספים באבטחת שכונות יהודיות סמוכות, כחלק מתקציב משרד הבינוי והשיכון.²⁸

בטיפול קצר־הראייה של הממשלה במצוקה במזרח־ירושלים ניתן להבחין גם בהתייחסותה לגל האלימות הנוכחי. במקום לנקוט צעדים בעלי השלכות ארוכות־טווח שיעקרו מהשורש את הבעיה המגבירה את הסבירות להתרחבותו של הטרור, העדיפה הממשלה לנקוט במספר צעדים כגון ביטול תושבותם של כמה מתושבי השכונות שהיו מעורבים בתכנון ובביצוע פיגועים, הקמת "בטונדות הפרדה" בין השכונות היהודיות למוסלמיות במזרח־ירושלים ובחינת האפשרות לגרש משפחות מפגעים מזרח־ירושלמים לרצועת עזה. מעבר לכך שצעדים אלו נועדו למצוא חן בעיני הציבור ולשים "פלסטר קטן על פצע מדמם", נשאלת השאלה עד כמה הם אפקטיביים במיגור המניעים הבסיסיים הגורמים לנערים בני 16 חסרי פחד ליטול סכין מטבח ולפגוע בישראלים.

מה ניתן לעשות?

יודגש, כי אין בכוונת מאמר זה לטעון כי שיפור במצבם הכלכלי של תושבי מזרח ירושלים ימגר באופן מוחלט את עיסוקם בטרור. מרכזי ככל שיהיה, הגורם הכלכלי אינו עומד לבדו בכל הנוגע לעלייה המתמדת בהשתתפותם של אלה בטרור, הנובעת ממכלול רחב של גורמים כדוגמת הקיפאון המדיני, סוגיית מעמד המשפטי וההקצנה הדתית במסגדים. עם זאת, סביר להניח כי שיפור במצבן הכלכלי של

שכונות מזרח־ירושלים יפחית באופן משמעותי את מעגל המפגעים הפוטנציאליים היוצאים מקרבן, בעיקר בשל התקווה שיעורר שינוי זה בתושביהן, ובשל כך שלפתע "יהיה להם מה להפסיד". לכן, מומלץ שהשר לענייני ירושלים יגבש בשיתוף עם שרי הרווחה, האוצר והחינוך אסטרטגיה חדשה בכל הקשור למדיניותה של ממשלת ישראל בשכונות מזרח־ירושלים. מומלץ לבנות אסטרטגיה זו בשיתוף עם עיריית ירושלים ותוך הידברות עם נציגי השכונות, על מנת להבין את מצוקותיהם ולגבש תוכנית עבודה מוסדרת ומשותפת בהיבט ההשכלתי ובהיבט התעסוקתי.

בטוח הקצר ובהיבט ההשכלתי, מומלץ להשקיע תקציבים נרחבים לטובת הגדלת מספר כיתות הלימוד

במוסדות החינוך הרשמיים־עירוניים, הן היסודיים והן העל־יסודיים, וכן לשפר במידה משמעותית את איכותם. כך, יוכלו יותר תלמידים ממזרח־ירושלים לרכוש השכלה נאותה במוסדות חינוך הנתונים לפיקוח. במקביל, ובהתאם לחוק הפיקוח

סביר להניח כי שיפור במצבן הכלכלי של שכונות מזרח־ירושלים יפחית באופן משמעותי את מעגל המפגעים הפוטנציאליים היוצאים מקרבן, בעיקר בשל התקווה שיעורר שינוי זה בתושביהן, ובשל כך שלפתע "יהיה להם מה להפסיד"

על בתי-ספר (התשכ"ט-1969), החל בין היתר גם על בתי הספר המוכרים שאינם רשמיים, על עיריית ירושלים להגביר את האכיפה והפיקוח על תוכני הלימוד הנלמדים במוסדות אלה. בנוסף, על העירייה לוודא שלימודי השפה העברית נחשבים כמקצוע חובה ונלמדים בכל מוסדות החינוך המקומיים מגיל צעיר, וכן להבטיח כי בחינה בשפה העברית תהווה תנאי לקבלת תעודת בגרות במסגרתם. כמו כן, חשוב לשפר את מערכת גני הילדים העירוניים שאינה עונה כיום על הצרכים המקומיים, ולפיכך מונעת מאימהות רבות ממזרח-ירושלים להשתתף בכוח העבודה (כ-22% בלבד מהנשים המזרח-ירושלמיות בגילאי 25-54 מועסקות כיום, זאת בהשוואה ל-82% בקרב מקבילותיהן היהודיות בירושלים, ואף ל-35% בקרב מקבילותיהן הערביות בישראל).²⁹ מומלץ גם להקים ולפתח מוסדות וארגונים העוסקים בחינוך לא-פורמלי בשעות אחר הצהריים, שמעטים מהם קיימים כיום. בהיבט התעסוקתי, חשוב להשקיע תקציבים נרחבים ביצירת מקומות עבודה במזרח-ירושלים, זאת באמצעות הקמה של אזורי מסחר ותעשייה בסמוך לשכונות המוחלשות ביותר כגון ג'בל מוכבר ובית-חנינא, ובהם יינתנו משכורות מינימום לכל הפחות. בהקשר זה יש חשיבות מכרעת לעידוד ולסבסוד חברות ישראליות וערביות כאחת, בדגש על חברות היי-טק, כדי שיקימו סניפים במרכזי מסחר אלה.

בטווח הארוך ובהיבט ההשכלתי, יש לתת את הדעת על סוגיית אי-יכולתם של תושבי מזרח-ירושלים המחזיקים בתעודות בגרות פלסטיניות ללמוד במוסדות הישראליים להשכלה גבוהה, ובהמשך לעסוק בעבודות מקצועיות שיתאימו להשכלתם. ייתכן כי יש צורך לשנות את תוכנית הלימודים הפלסטינית הנלמדת במוסדות החינוך המזרח-ירושלמים לתוכנית הלימודים הנלמדת בחינוך הערבי בישראל, או למצער, להוסיף לזו הפלסטינית מקצועות ליבה ישראליים. בהיבט התעסוקתי ובכפוף להסדרים ביטחוניים, כדאי לבחון מחדש את סוגיית הגבלת גישתם של תושבי הגדה המערבית לשכונות מזרח-ירושלים ולהיפך, או לפחות להקל את התהליך מבחינה בירוקרטית, זאת בהתבסס על האפקט החיובי שיהיה לכך על המסחר והתעסוקה במזרח-ירושלים. בנוסף, יש למסד תוכנית ארוכת-טווח לפיתוח המגזר הפרטי במזרח-ירושלים ולהעצמת יכולותיו בעיקר בתחומי התיירות, המסחר וההיי-טק.

השקט היחסי לא מעיד ולו דבר על הפוטנציאל של חבית הנפץ המזרח-ירושלמית להתפוצץ בעתיד ולגבות קורבנות ישראלים נוספים

השקט היחסי ששורר בחודשיים האחרונים בשכונות מזרח ירושלים, הנובע מכך שלא יצאו מקרבן מפגעים אשר ביצעו פיגוע בו נפצע לפחות ישראלי אחד באורח בינוני ומעלה, לא מעיד ולו דבר על הפוטנציאל של חבית הנפץ המזרח-ירושלמית להתפוצץ בעתיד ולגבות קורבנות ישראלים נוספים. עם זאת, ובאם ייושמו ההמלצות לעיל, יעלה באופן משמעותי "מחיר ההפסד" שייגבה מתושבי השכונות אם יפנו להשתתף

במעגל האלימות. מחיר זה, שכיום אינו קיים כמעט, יאיים לפגוע באפשרויות ההשכלה, התעסוקה והרווחה העתידיים של צעירי המקום, יגרום להם לחשוב פעמיים בטרם יפנו לדרך כזו או אחרת ויתרום ליצירת תחרות בריאה על קריירה ופיתוח, ולא על תהילה מפוקפקת שמקורה באלימות.

הערות:

- 1 מיכאל טוכפלד, "סיור במזרח ירושלים: מצדי שהיהודים יקחו את הר הבית", *nrg*, 23 באוקטובר 2015, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/733/033.html>
- 2 כתבי ישראל היום, "מאחורי הפיגועים עומד איסלאם קיצוני", *ישראל היום*, 20 בנובמבר 2015, <http://www.israelhayom.co.il/article/331575>
- 3 המרכז הערבי למחקר ופיתוח (AWRD), "סקר נוער: תהליך השלום ונושאי פנים", נערך ב־18 במארס 2016, <http://www.awrad.org/files/server/english%20Youth%20Survey%20Part%20One%20March%202016.pdf>
- 4 מרכז המידע למודיעין ולטרור, "ממצאי בדיקת ביניים של פרופיל מבצעי פיגועים ביהודה ושומרון בגל הטרור הנוכחי", נובמבר 2015, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20917/H_199_15_1278106727.pdf
- 5 רוני סופר, "אולמרט: אין דרך לגדר את ערביי מזרח ירושלים", *Ynet*, 3 ביולי 2008, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3563338,00.html>
- 6 מכון ירושלים לחקר ישראל, *שנתון סטטיסטי 2014*, לוח ג/9, http://jiis.org.il/upload/yearbook/2016/shnaton_C0916.pdf
- 7 שם, לוח ז/1.
- 8 האגודה לזכויות האזרח בישראל, "עובדות ונתונים – ירושלים המזרחית", מאי 2015, <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2015/05/EJfacts-and-figures2015.pdf>
- 9 עמ' 1 האגודה לזכויות האזרח בישראל, "מחנק והזנחה בירושלים המזרחית", מאי 2012, עמ' 3, <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2012/05/EastJer2012b.pdf>
- 10 הכנסת: מרכז המחקר והמידע, "מערכת החינוך במזרח ירושלים", מאי 2010, <https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02507.pdf>
- 11 אמנון רמון וליאור להרס, "מזרח ירושלים – מציאות נפיצה והצעות למדיניות ישראלית", מכון ירושלים לחקר ישראל, אוקטובר 2014, עמ' 21–22, <http://www.jiis.org.il/upload/%20%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A9%D7%9C%D7%99%D7%9D%D7%A7%D7%99%D7%A5%202014.pdf>
- 12 "עובדות ונתונים", עמ' 5.
- 13 "מזרח ירושלים – מציאות נפיצה", עמ' 22.
- 14 אורית קשתי וניר חסון, "משרד החינוך ישקיע בבתי ספר במזרח ירושלים רק אם יאמצו את תכנית הלימוד הישראלית" *הארץ*, 29 בינואר 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2834042>
- 15 "עובדות ונתונים", עמ' 3.
- 16 עיריית ירושלים, שכונת ג'בל מוכבר, התפלגות אוכלוסייה, <https://www.jerusalem.muni.il/City/Neighborhood/Statistics/Pages/Jebel-Mukkaber.aspx>
- 17 נתוני המדד החברתי כלכלי עפ"י מפקד 2008, הלמ"ס, לוח ב'1

- 18 במקום, "ג'בל-מוכבר ערב א-סוואחרה – סקר וכיווני תכנון ופיתוח", דצמבר 2008, עמ' 22–23, <http://bimkom.org/wp-content/uploads/JabelMukaba+maps.pdf>
- 19 ARIJ, 2012, Jabal al-Mukabbir - Town Profile, <http://vprofile.arij.org/jerusalem/pdfs/vprofile/jabalalmukabber.pdf>
- 20 "מפקד 2008", לוחות ב'1, ב'6
- 21 משטרת ישראל, תיקים פליליים שנפתחו לתושבי מזרח ירושלים על רקע ביטחוני, יוני 2016.
- 22 עיריית ירושלים, שכונת באב א-זהרה, התפלגות אוכלוסייה, <https://www.jerusalem.muni.il/City/Neighborhood/Statistics/Pages/hmoshava-amerikaet.aspx>
- 23 "מפקד 2008", לוח ב'1
- 24 "מפקד 2008", לוח ב'6, ב'1
- 25 משרד ראש הממשלה, "הממשלה אישרה את תוכנית ראש הממשלה לתוספת של 300 מיליון ש"ח לפיתוח כלכלי-חברתי בירושלים", יוני 2014, <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Spokesman/Pages/spokesJerusalemPituch290614.aspx>
- 26 האגודה לזכויות האזרח בישראל "עובדות ונתונים – ירושלים המזרחית", מאי 2014, <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2014/12/tmunat2014ch13.pdf>, עמ' 68–69.
- 27 האגודה לזכויות האזרח בישראל, "נשירה מבתי-ספר בירושלים המזרחית", מרץ 2014, <http://www.acri.org.il/he/31558>
- 28 נמרוד בוסו, "משרד הבינוי והשיכון: יותר דיור ציבורי וכסף לאבטחת המתיישבים במזרח ירושלים", דה-מרקר, 18 בנובמבר 2015, <http://www.themarket.com/realestate/1.2778767>
- 29 שנתון סטטיסטי 2014, לוח ז'1 ו-הלמ"ס, נתונים מסקר כוח אדם לחודש דצמבר, 2014.